

F R E D N I N G S V Æ R D I E R

LILLE FRIGÅRD

BORNHOLMS REGIONSKOMMUNE

Besigtigelsesdato:
Besigtiget af:
Journalnummer:

22.05.2014
Mia Kroer Ræbild
2013-7.82.07/400-0001

Kommune:
Adresse:
Betegnelse:
Fredningsår:
Omfang:

Bornholms regionskommune
Nybrovej 47, 3751 Østermarie
Lille Frigård
1979
*Den firelængede bindingsværksgård
med udbygning mod nord og
"gårdkone" samt gårdspladsens
brolægning.*

BYGNINGSBESKRIVELSE

Lille Frigård ligger tilbagetrukket fra landevejen mellem Østerlars og Østermarie, omgivet af marker lige syd for Kelseå. Lille Frigård er en firelænget bindingsværksgård med en fritliggende bygning, en såkaldt gårdkone med et lille das, midt på den brolagte gårdsplads. Stuehuset er fritliggende og udgør den nordlige længe. På nordsiden har stuehuset en lille, tresidet karnapudbygning, mens det på sydsiden har en fire fag bred lude, der på bornholmsk kaldes en hodda. Avslængerne mod øst, syd og vest er sammenbyggede i en hesteskoformation, og på sydsiden har sydlængen endvidere påbygget en mindre tværlænge. Nord for stuehuset ligger en ældre frugt- og prydhave.

Sydlængen med den korte tværlænge.

Alle længer er opført i et stokværk i sorttjæret bindingsværk med okkergule, kalkede tavler. Bindingsværket er relativt enkelt med stolper, løsholter, dokker og gennemstukne bjælkeender, og samtlige længer hviler på hvidmalede kampestenssokler, der dog partielt er støbte. Stuehuset bærer et rødt, teglhængt heltag og har grundmurede gavle, som øverst afsluttes af sorte, lodretstillede brædder og vindskeder. Avslængerne og gårdkonen har stråttækte heltage med mønninger af lyngris og overgavlene har lodretstillede, sorttjærede brædder, der afsluttes med vindskeder og husbrande. I stuehusets rygning ses fire, hvidkalkede skorstenspiber med sokkel og krave, mens der i gårdkonens rygning er en enkelt. I avslængerne tagflader findes enkelte kviste, som lukkes af sorte revleluger, ligesom der er revleluger i overgavlene. Adgangen til gårdrummet sker gennem et brolagt portrum i sydlængen, der på ydersiden lukkes af en ældre, sort, tofløjet revleport.

I stuehusets gårdside ses tre døre: en ældre, tofløjet fyldingsdør med en støbt trappe foran, en dobbeltdør med en ældre revledør yderst og en ældre fyldingsdør inderst samt en granittrappe foran og en ældre revledør, som fører ind til en høj kælder under stuehusets vestlige

del. I havesiden er der to døre: en ældre revlehalvdør samt en ældre havedør med fyldinger nederst og blysprossede ruder i den øverste del med en nyere forsatsdør på indersiden. Foran havedøren er en hævet terrasse med muret brystning og gule teglsten på gulvet. Dørene er mørkegrønne, dog er kælderdøren sort og havedøren hvid. Stuehuset har torammede vinduer med tre eller seks ruder i hver ramme, og vinduerne varierer i alder, men de nyere vinduer er traditionelt udført. I stuehusets vestlige del er de smårudede vinduer forsynet med blysprosser. Samtlige vinduer er malet hvide.

Avslængerne har ældre, sorttjærede revledøre, -porte og -luger med ældre beslåning og låsetøj. Nogle af dørene er udført som halvdøre, og en enkelt dør er malet grøn. Vinduerne er udført som støbejernsstadlvinduer, dog er der i østlængen et par smårudede et- og torammede vinduer med blysprosser som i stuehuset.

I stuehusets indre kan den traditionelle planløsning til dels aflæses. Det gælder den bevarede, midterste del af hovedskillevæggen samt forstuen med den modstående lille stue og salen i den vestlige ende. I forstuen fører en nyere kvartsvingstrappe op til tagetagen, der i vestenden er indrettet med et værelse. Den resterende del af tagetagen er uadnyttet. Stueetagen har klinke- og bræddegulve, pudsede vægge og synlige bjælker og loftbrædder, dog er der i enkelte rum støbte gulve og vægge beklædt med profilbrædder samt listebeslåede pladelofter imellem de indpakkede bjælker. I den uadnyttede del af tagetagen ligger der væg-til-væg tæpper på gulvene, vægge og loft er beklædt med profilbrædder og hanebåndene er fritliggende. I tagrummet ses de fritstående skorstene samt at tagkonstruktionen delvist er fornyet med nyt tømmer. Ligeledes er undertaget af banevarer synligt. Der er bevaret flere ældre bygningsdetaljer i stuehuset, herunder døre, beslåning og støbejernsovne. I den høje kælder under salen ligger et teglstensgulv i sildebensmønster, tidligere var her et lerstampet gulv, kampestensvæggene er hvidkalkede og det ældre bjælkelag er forstærket med to nyere dragere. Langs den nordvendte langside er en sulebænk af kampesten bevaret.

I gårdkonens indre er bevaret enkelte ældre skillerum, men fremtræder som en ferielejlighed med køkken, badeværelse, stue og soveværelse. Materialeholdningen er nyere, men enkel med klinke- og bræddegulve, pudsede vægge og synlige bjælker og loftsbrædder. Foran staldvinduerne er der nyere forsatsvinduer. Dørene er udført som nyere bræddedøre.

Det lille lokum, der står ved gårdkonens nordgavl, er en lille halvtagsbygning med en ældre sorttjæret revledør, som indvendigt har støbt gulv og bræddeloft samt bevaret lokumsbræt og -spand.

Avslængerne har i det indre i store træk bevaret en ældre planløsning med huggehus, karlekamre, vognport, fåresti og hønsehus i østlængen; ungkreaturrum og tærskelo i sydlængen med tærskelgang i sydlængens tværhus; samt kostald, hestestald og brændehus i vestlængen. Flere steder er bevaret ældre staldinventar som grebning, bokse og højhække. Materialeholdningen er enkel og traditionel, herunder bræddegulve, kalkede vægge og revledøre i karlekamrene samt støbte gulve i staldene, undtagen i hestestalden, hvor der er klindegulve samt chaussesten. Overalt er skillevæggene af bindingsværk eller udført som simple bræddewægge og i loftet ses synlige bjælker og loftbrædder. I loen er der åbent til kip, og her er undersiden af stråtaget og den oprindelige tagkonstruktion synlig.

— BYGNINGSHISTORIE

Lille Frigård blev opført i 1778 som en selvejergård. Oprindeligt bestod gården af fem fritstående længer, hvoraf de tre længer sidenhen er bygget sammen i en vinkelformation.

På et fotografi fra 1929 ses det, at østlængen havde en hodda (lude) på gårdsiden, der fungerede som svinehus til den foranliggende svinesti ind mod gårdkonen. Ligeledes var der en brønd med en støbejernspumpe til vandingstruget på gårdspladsen mellem gårdkonen og stuehuset. På en opmålingstegning ligeledes fra 1929 kan det endvidere ses, at der i stueetagens østende var et stort bryggers med muret ildsted, bageovn og gruekedel, hvornår disse blev fjernet vides ikke.

På et luftfotografi fra 1946 kan man se, at østlængens hodda er fjernet, og at der endnu ikke er kommet en hodda på stuehusets gårdside.

På et luftfotografi fra 1970'erne ses det, at vestlængen har fået kviste på gårdsiden. I perioden 1970-79 blev gårdkonen istandsat. Fra at have huset vogne, svin og følhopper kom gårdkonen i stedet til at indeholde en ferielejlighed. To vægge blev fjernet og ruminddelingen ændret en smule, således at ferielejligheden kunne rumme et badeværelse, et køkken samt et soveværelse og en stue.

I 1985 blev den tresidede karnap på stuehuset opført.

— KILDER

Bornholm, Atlas over byer, bygninger og miljøer. Kulturarvsstyrelsen, Kulturministeriet i samarbejde med Bornholms Regionskommune.

Portgennemkørslen i sydlængen giver adgang til den store, brolagte gårdsplads.

Bondegårde i Danmark, Torben Lindegaard Jensen, Skib Forlag i samarbejde med Landsforeningen for Bygnings- og Landskabskultur, 2002.

Bornholmsk byggeskik på landet, Niels-Holger Larsen, Bornholms Museum, 1993.

<http://bornholmskebondegaarde.weebly.com/frigaringrd-lille-5-selvejergaringrd.html>

MILJØMÆSSIG VÆRDI

Lille Frigårds miljømæssige værdi knytter sig gårdens traditionelle beliggenhed på sydsiden af Kelseådal, hvor man har udnyttet det skrånende terræn langs åen, således at stuehuset knejser over omgivelserne i modsætning til avlslængerne. Hertil kommer Lille Frigårds tilbagetrukne placering fra vejen, helt omgivet af marker, der understøtter fortællingen om gårdens tilhørende jorder.

Endvidere er der miljømæssig værdi ved den ældre have med gamle frugttræer nord for stuehuset samt portrummets og gårdspladsens intakte brolægning, der tilsammen understøtter fortællingen om en traditionel og helstøbt, bornholmsk bondegård med stor autenticitet.

Lille Frigård ligger tilbagetrukket fra landevejen.

KULTURHISTORISK VÆRDI

Den kulturhistoriske værdi ved Lille Frigård knytter sig til gårdens traditionelle byggeskik, der på Bornholm var betinget af flere forhold, herunder terrænets karakter, solretning og byggematerialernes tilgængelighed. Som det ses i Lille Frigård var stuehuset placeret med gavlene mod øst og vest for at få sol og varme i stuerne og samtidig beskytte langsiderne, så de ikke var så udsatte for regn og blæst, som hyppigt kommer fra øst eller vest. Byggematerialerne som sten, træ, ler og halm kunne hentes på bøndernes egne jorder, hvilket var med til at give gårdenes deres udseende med kampestenssokler, simpelt bindingsværk, murede tavl og stråtækte tage. Typisk for 1700-tallets bondegårde var, at fire længer omsluttet gårdspladsen. Stuehuset lå oftest placeret mod nord, var aldrig sammenbygget med sidelængerne og bygningskroppen var ret smal, kun 6-7 meter, hvilket stadig ses i Lille Frigård. Gårdens placering på det skrånende terræn gjorde, at der blev god afvanding af gårdspladsen, og det gav tillige grundlaget for de bornholmske stuehuses egne karakteristiske udformning med høje og kraftige fodmure omkring en høj kælder. Ved at placere kælderen, hvor terrænet var lavest, gjorde at der så ikke skulle graves så langt ned til kælderen, og at salen herover blev hævet over terrænhøjde, så den ikke blev fugtig. Det var dog mest på

de større og mere fornemme gårde, at der fandtes høje fodmure med kældre bagved.

Lille Frigårds kulturhistoriske værdi knytter sig endvidere til opførelsen i simpelt bindingsværk med gennemstukne, dobbeltfornagledede bjælkeender og stråtage med mønning af lyngris. Bygningernes bindingsværkskonstruktion er i store træk opført efter samme konstruktion, som kendetegner konstruktionerne i Danmarks øvrige træfattede egne. På Bornholm er det dog et særligt træk, at der ikke er skråstivere og fodremme i konstruktionen, ligesom de pyntelige husbrande, der ses øverst på alle gavle og som er en gammel tradition. Hertil kommer de ældre døre og vinduer, som er med til at understrege gårdens anseelige alder. Hoveddøren, som er en tofløjet fyldingsdør, adskiller sig fra de øvrige døre, og viser herved at den fører ind til stuehusets fine del med stuerne og salen. Lokalt kaldes en sådan dør en bedst-dør. Vinduerne har forskellig udformning alt efter deres alder. I stuehusets vestende er der torammede vinduer udført med blysprosser og skjulte vindjern, som opdeler hver træramme i seks små ruder. I østenden er der et etrammet vindue, ligeledes med blysprosser, men med udvendige vindjern ligesom i hoveddøren. Disse to former for torammede vinduer var almindelige i midten af 1800-tallet. Derimod var nordsidens øvrige torammede vinduer med træsprosser og tre ruder i hver ramme typiske i slutningen af 1800-tallet.

Den kulturhistoriske værdi knytter sig tillige til hierarkiet imellem stuehuset og avlslængerne, hvilket kan aflæses ved stuehusets tættere bindingsværk og den taktfaste placering af vinduesåbningerne. Vinduernes størrelse, hoveddøren med fyldinger og de mange skorstenspiber i rygningen signalerer, at her er beboelsesdelen, hvilket tegltaget, der sandsynligvis er kommet til i første halvdel af 1900-tallet, også understreger. Udlængerne har færre og mindre vinduesåbninger, og de smårudede vinduer er af støbejern, ligesom de øvrige åbninger som porte, døre og luger er funktionelt placeret og simpelt udformet som revledøre, -porte og -luger. Undtagen ved østlængens karlekammer, der skiller sig ud på grund af den grønmalede dør og trævinduerne med blysprosser ligesom i stuehuset. Ligeledes vidner høgabene om, hvordan loftstrummene blev brugt til opbevaring.

Endvidere knytter den kulturhistoriske værdi sig til den lille fritliggende længe inde på gårdspladsen, der kaldes en gårdkone, og som er et særpræget træk ved de bornholmske gårde. Gårdkonerne blev almindelige i slutningen af 1700-tallet, og i løbet af 1800-tallet havde henved en tredjedel af alle øens gårde en gårdkone. Gårdkonerne var gerne bygget af bindingsværk og genbrugs-materialer og var ofte tre til fem fag lange. Den mest almindelige funktion for en gårdkone var vognport, tørve-, lyng- eller brændehus,

huggehus, karlekammer samt svine-, fåre- eller kalvehus, og tit var der også plads til høns, gæs og ænder. Gårdkonen var således blot en udvidelse af gårdens udlængeareal, som man fandt praktisk placeret inde på den rummelige gårdsplads. Hertil kommer det lille lokum ved gårdkonens nordgavl, der med bevaret lokumsbræt og -spand vidner om tidligere tiders levevis.

I det indre knytter stuehusets kulturhistoriske værdi sig til den bevarede del af den ældre planløsning. I 1700-tallet var stuehuset på en større gård ofte indrettet med bryggers, kamre, folkestue og køkken i den del af længen, der lå nærmest terrænet. Midt i længen var der stuer og soverum, og i den modsatte ende var der en høj og tør kælder, hvor man opbevarede saltet kød, sild og øl på de lave stenbænke langs ydermurene, og over kælderen var salen, som var gårdens mest fornemme rum. Her stod himmelsenge, skabe og kister, hvori de kostbare tekstiler blev opbevaret. På salsloftet blev det tærskede korn lagt. At salen var stuehusets mest fornemme rum kan stadig aflæses i det indre, da det er det eneste sted, hvor der er et gennemlyst rum, og hvor de ældre, lidt bredere gulvbrædder stadig er bevaret. Bearbejdningen af bjælkerne i stuehusets østende vidner om, at det var her de sekundære rum som bryggers, mælkestue og pige-kammer var.

I stuehusets indre knytter den kulturhistoriske værdi sig endvidere til de bevarede ældre bygningsdetaljer, herunder revledøre og fyldingsdøre, klinkefald, beslåning, bukkehornsbeslag, gerichter og etagevindovne samt vinduernes ældre anverfere og stormkroge. Udformningen af fyldingsdørene med to brede fyldinger indikerer, at de stammer fra begyndelsen af 1800-tallet. På en af tofyldingsdørene er bevaret bukkehornshængsler, som ud fra deres udformning at dømme stammer fra 1700-tallet og dermed fra Lille Frigård opførelsestidspunkt.

I avlslængernes indre knytter den kulturhistoriske værdi sig til den enkle konstruktion og materialeholdning med enkle og slidstærke overflader uden dekorationer, som påviser at disse er funktionsbygninger, som var påkrævet for at kunne drive et landbrug med dyrehold, agerbrug og mange ansatte. Dette kan aflæses i det bevarede staldinventar, rummenes forskellige størrelser, at der er åbent til kip og høloffer samt i de bevarede karlekamre.

— ARKITEKTONISK VÆRDI

Den arkitektoniske værdi ved Lille Frigård knytter sig til det yderst homogene anlæg, hvor de mange længer omkring det store brolagte gårdrum visuelt bindes sammen af den ensartede materiale- og farveholdning. Længerne fremtræder med et overvejende horisontalt udtryk på grund af deres anseelige længder, de solide, hvidkalkede

kampestenssokler, de omløbende løsholter og de store, næsten ubrudte tagflader. Det horisontale brydes dog af bindingsværkets taktfast placerede stolper og helgavlene med brædebeklædning, vindskeder og husbrande, der tillige giver gården et markant og udtryksfuldt udseende.

I stuehusets indre knytter den arkitektoniske værdi sig til de bevarede ældre materialer og overflader, samt til salen, der med lys fra tre sider, er enestående.

— BÆRENDE FREDNINGSVÆRDIER

De bærende fredningsværdier ved Lille Frigård knytter sig til det samlede anlæg med fritliggende stuehus og sammenbyggede avslænger beliggende omkring den brolagte gårdsplads med den herpå fritliggende gårdkone.

Stuehusets bærende fredningsværdier knytter sig i det ydre til det enkle længehus med rødt, teglhængt heltag med fire traditionelle, hvidkalkede skorstenspiber i rygningen, brædebeklædte overgavle med vindskeder og husbrande, hodda mod gårdspladsen og ubrudte tagflader. Hertil kommer det homogene ydre med hvidkalket kampestenssokkel, der følger det skrånende terræn og den sorttjærede bindingsværkskonstruktion med samtlige detaljer og de gulkalkede tavler. Endvidere kommer de ældre døre og vinduer med samtlige detaljer, herunder blyprosperne samt den traditionelle materialeholdning.

Stuehusets bærende fredningsværdier knytter sig i det indre til den bevarede del af en ældre planløsning, herunder den midterste del af hovedskillevæggen samt forstuen med den modstående lille stue og salen i den vestlige ende. Hertil kommer den høje kælder med mønsterlagt teglstensgulv, hvidkalkede kampestensvægge og ældre bjælkelag samt sulebænken af kampesten. Endvidere knytter de bærende fredningsværdier sig til de ældre bygningsdele og -detaljer, herunder revle- og fyldingsdøre, klinkefald, beslåning, bukkehornsbeslag, gerichter og etagevindovne samt vinduernes ældre anverfere og stormkroge. Endvidere kommer salens ældre brædegulv og den øvrige traditionelle materialeholdning.

Avslængernes bærende fredningsværdier, herunder gårdkonens, knytter sig i det ydre til længernes enkle bygningsvolumener med stråtaktede heltage med mønning af lyngris, brædebeklædte overgavle med vindskeder og husbrande samt de stort set ubrudte tagflader. Hertil kommer de hvidkalkede kampestenssokler samt den traditionelle og enkle bindingsværkskonstruktion med samtlige detaljer, de ældre staldvinduer i støbejern, de ældre revledøre, -luger og -porte. Endelig kommer den traditionelle materialeholdning.